

DESCOPERIRI ENEOLITICE LA GILĂU

Localitatea Gilău este cunoscută ca o stațiune arheologică importantă, deoarece aici s-au descoperit urme materiale din aproape toate epocile, începînd cu neoliticul tîrziu și sfîrșind cu evul mediu.

Articolul de față își propune să prezinte materialele Tiszapolgár și Coțofeni, scoase la lumină de către Dan Isac, în urma săpăturilor arheologice efectuate în castrul roman, în anii 1976, 1977 și 1978¹.

În prima jumătate a secolului nostru, M. Roska² amintește ceramica eneolitică în patru puncte ale Gilăului, iar Mircea Rusu³ descoperă urme de locuire „Tisa III” în campaniile din anii 1951 și 1956, în zona castrului roman, ceea ce îl determină să presupună existența unei așezări neolitice sub castru. Săpăturile executate de Dan Isac au confirmat veridicitatea acestei ipoteze.

Stațiunile eneolitice și castrul ocupă un promontoriu aflat în imediata apropiere a confluenței Someșului Mic cu Valea Căpușului, avînd o altitudine de 427 m și o diferență față de nivelul Someșului de 30 m, fiind pe a doua terasă a acestuia. Promontoriul este situat în zona de contact dintre rama montană cristalină a Gilăului și Podișul Transilvaniei, formînd culoarul depresionar Cluj — Gilău — Căpuș. Acest interfluviu fiind limitat abrupt spre nord, sud și vest, este accesibil doar pe latura de est, oferind condiții de locuire; zona în discuție este fortificată natural și este un ținut bogat, cu ape curgătoare, pămînturi fertile și păduri.

Castrul roman a fost obiectivul cercetărilor întreprinse de Dan Isac. În anul 1976 s-a decopertat zona estică, deschizîndu-se mai multe secțiuni și casete (fig. 1). În secțiunea S. I, materialul eneolitic, în anumite zone, este amestecat, fiind în proporție de 5,5% Coțofeni și 94,5% Tiszapolgár, în timp ce în alte sectoare materialul Tiszapolgár constituie un singur strat (fig. 2). Stratul care ne interesează este cuprins între adîncimile de 1,90 m și 2,20 m. Mai la sud de secțiunea S. I s-a deschis o altă secțiune, S. III, cu o casetă (pentru a se dezveli clădirea „A”, camera „a”, de epocă romană), unde apare material Coțofeni și Tiszapolgár (fig. 2/a, b). În anul următor a fost deschisă o nouă secțiune (S. VII) situată în centrul castrului, zonă care este foarte bogată în material eneolitic, stratul de cultură fiind gros de 50 cm (la -1,20— -1,70 m), materialul Coțofeni fiind în proporție de 54,8%. Din

¹ Dorim să aducem mulțumirile noastre și pe această cale profesorului Dan Isac pentru bunăvoința de-a ne fi pus la dispoziție pentru studiu și publicare materialele din lucrarea de față.

² M. Roska, în *Közl*, I, 1941, p. 59; Idem, *ErdRep*, p. 100; Idem, în *Közl*, III, 1943, p. 66, unde amintește patru puncte: *Borzóshegy Kapuspatak*, *Budulló*, *Mézkemencék*.

³ M. Rusu, în *Materiale*, II, 1956, p. 695; Idem, în *StudComCaransebeș*, 1979, p. 157 și urm.

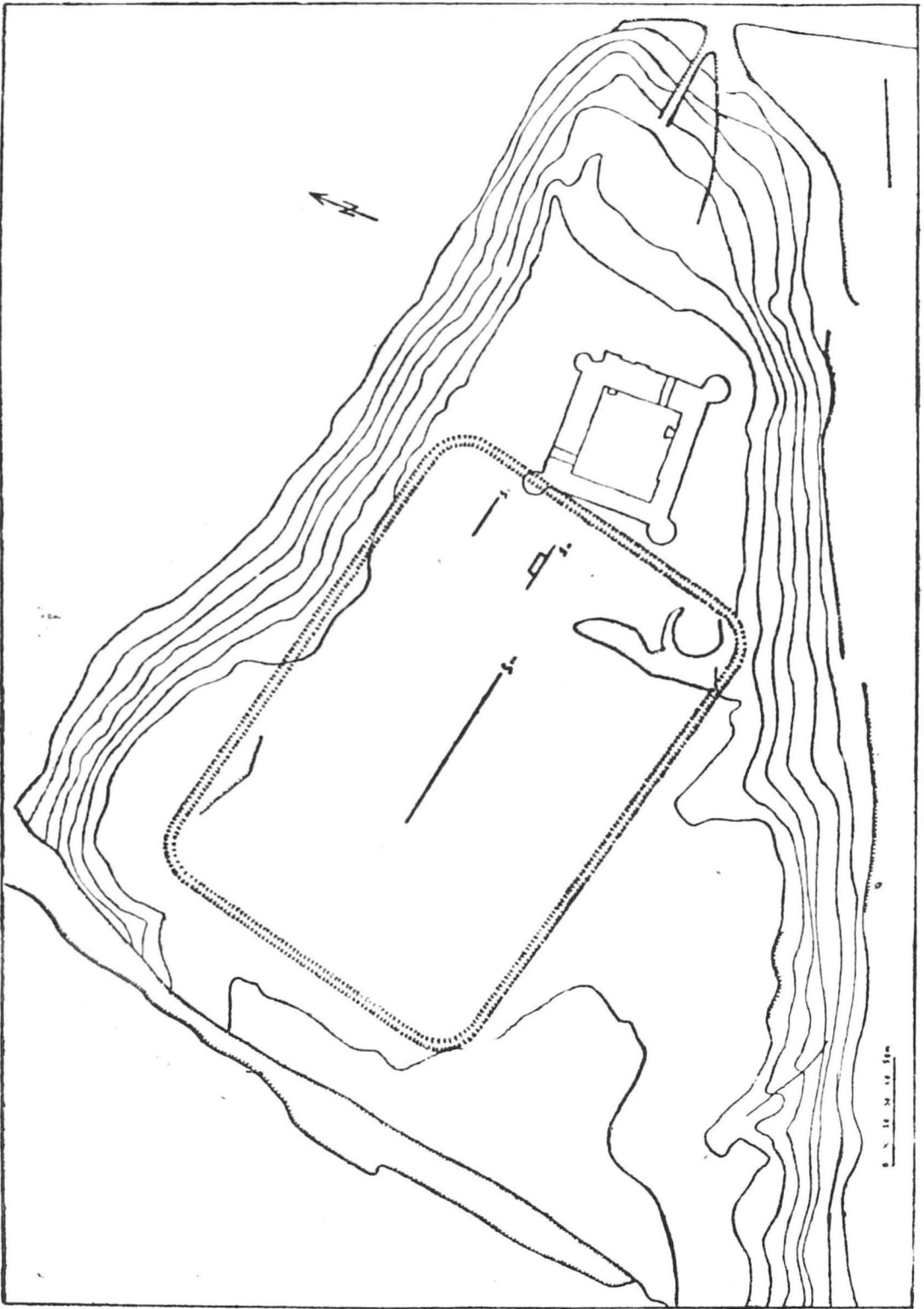

Fig. 1 — Planul promontoriului de la Gilău — „Castru”.

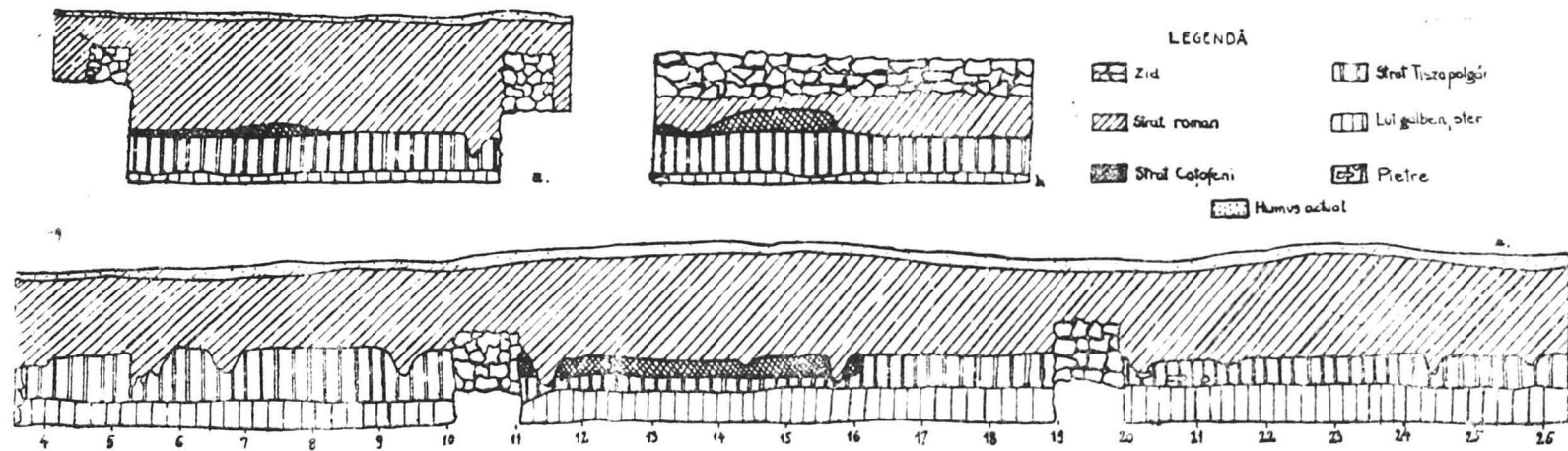

Fig. 2 — Gilău. Profile: a, S. III, „clădirea A — camera a’’, latura de nord; b, S. III, „clădirea A — camera a’’, latura de sud; c, S. I, metrii 3,50—26,50.

săpăturile executate în anul 1978 în Praetoriu, la adâncimea de —1,50 m, ceramica Coțofeni este în proporție de 14,2%, iar cea Tiszapolgár de 85,8%. Solul promontoriului este negru-brun, umed și lutos. Deocamdată nu se pot preciza mai multe date stratigrafice, care ar fi indispensabile pentru lămurirea raportului existent între locuirea Tiszapolgár și Coțofeni.

Locuirea Tiszapolgár

Uneltele de piatră și silex sînt numeroase⁴: un toporaș dreptunghiular din piatră (fig. 3/3), lame din silex (fig. 3/5, 7, 16), lamă retușată, din silex brun-cenușiu (fig. 3/2); o piesă geometrică trapezoidală din silex (fig. 3/10); un vîrf de lamă, din silex (fig. 3/15); o așchie din obsidiană (fig. 3/11); așchii din șist și cuarțit (fig. 3/17—19); răzuitoare (fig. 3/6—7, 13), precum și un zdrobitor (nr. inv. P. 69.126).

La adâncimea de 2 — 2,20 m, în S. I, în prelungirea zidului feudal, s-a descoperit un fragment dintr-un jeton de lut, avînd culoare cenușie-gălbui (fig. 3/4).

La ceramica Tiszapolgár distingem următoarele trei categorii:

1. *Ceramica uzuală*, avînd culorile între cenușiu-negricios și cenușiu-brun-cărămiziu, este slab reprezentată (12,8%). Are ca degresant pietricele foarte mărunte. Lutul este foarte bine frămîntat, dînd un aspect compact, fiind bine ars și avînd uneori urme de ardere secundară.

2. *Ceramica semifină* este bine netezită, avînd un aspect îngrijit. Pasta conține nisip. Această categorie este cea mai numeroasă, fiind în proporție de 69,6% și are, în general, un colorit cenușiu-negricios și, foarte rar, negru (fig. 12/8).

3. *Ceramica fină* prezintă o pastă cu conținut de nisip foarte fin, avînd culorile între cenușiu-negricios (fig. 9/9, 12/9) și cărămiziu-roșcat, iar într-un caz (nr. inv. P. 69.429) partea superioară este neagră, iar cea inferioară roșumată.

Foarte rar s-a folosit ca degresant, pe lîngă nisip, mica, cioburi, pietricele și material organic, mai ales la specia ceramicii semifine (fig. 8/3, 4/18). Pasta vaselor de la Gilău este de mai proastă calitate, în comparație cu cea descoperită la Dăbîca⁵, unde ceramica semifină și cea uzuală sînt confecționate dintr-o pastă foarte bine frămîntată, bine arsă și netezită, iar specia fină este lustruită.

Cu toate că materialul este fragmentar au putut fi reconstituite cîteva forme. În număr destul de mare sînt prezente fundurile de vase, de la străchini sau castroane (fig. 9/2, 4, 7, 9, 10, fig. 10—12). De asemenea sînt multe fragmente de buze, care pot proveni de la diferite forme (fig. 8/1, fig. 6—7). La acestea se adaugă proeminențele de toate dimensiunile și tipurile (fig. 4).

⁴ Uneltele au fost selectate, neavînd alt indiciu decît marcajul adîncimii și a locului, fără alte observații stratigrafice, încît separarea lor trebuie privită cu rezerve. Obiecte de piatră, silex și ceramică Coțofeni au fost descoperite în livada din sudul castrului, în urma lucrărilor agricole; informație D. Isac.

⁵ Materialul în Muzeul de istorie al Transilvaniei.

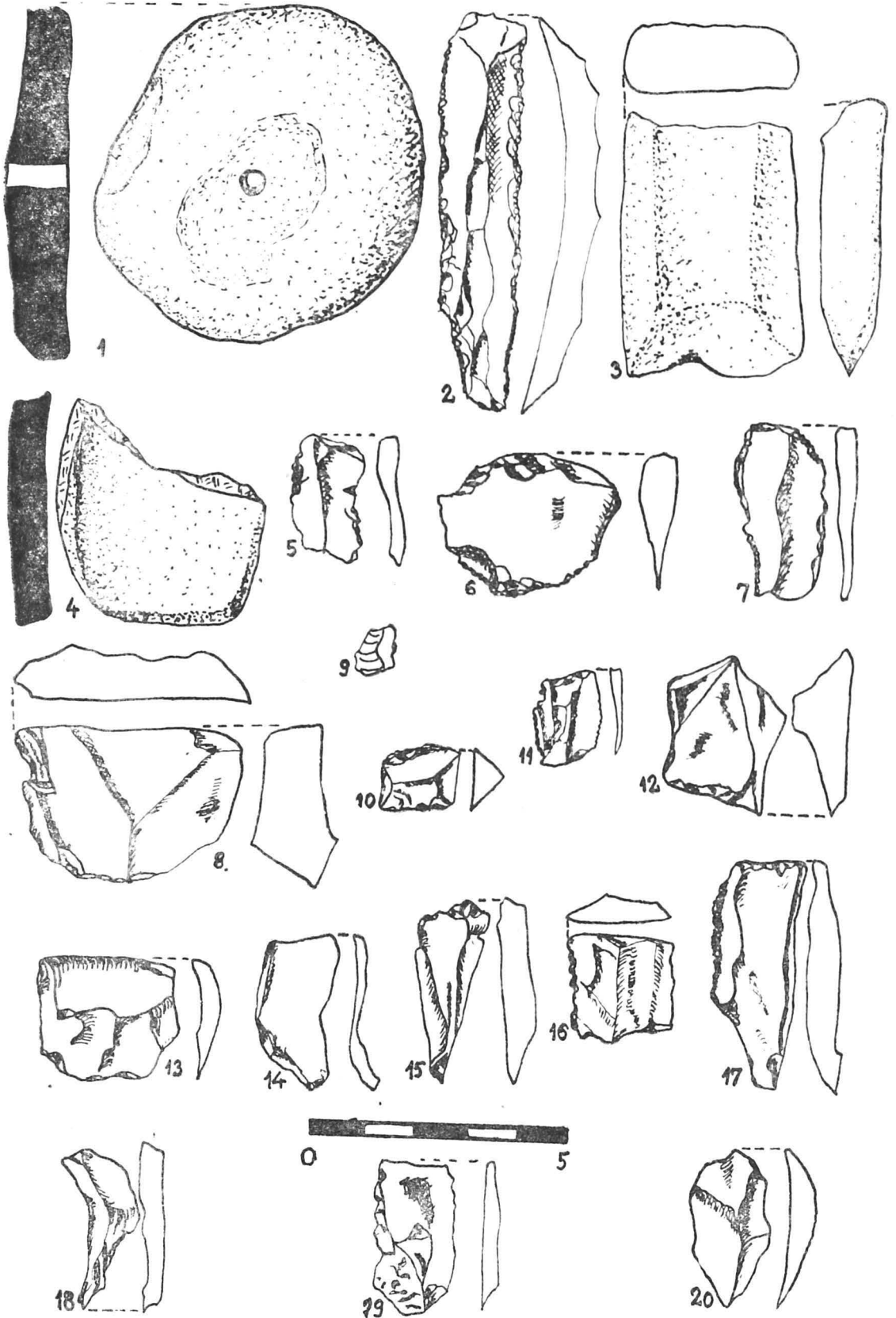

Fig. 3 — Gilău. 1, disc de lut; 4, jețon de lut; 2, 3, 5—20, unelte.

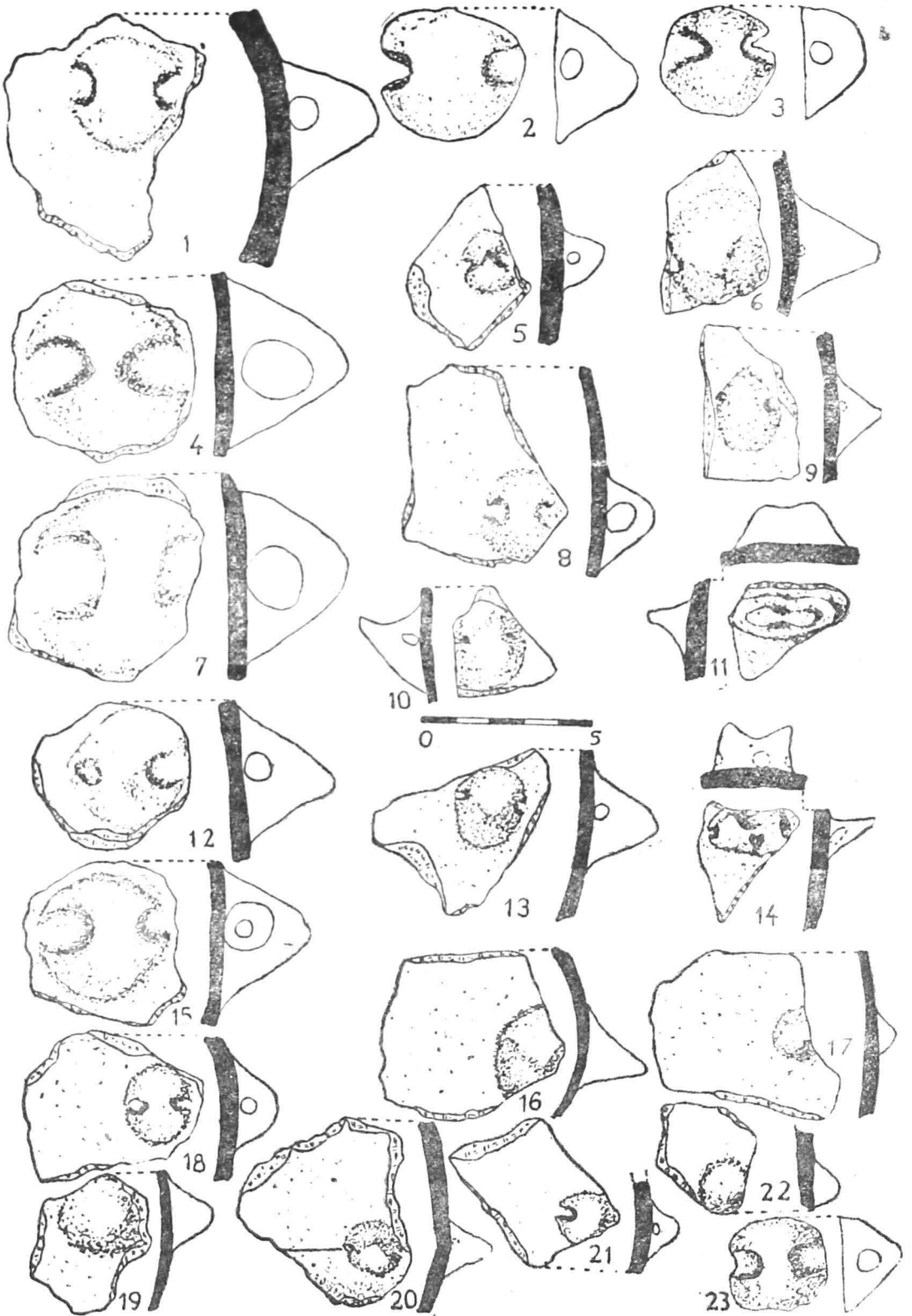

Fig. 4 — Gilău. Cultura Tiszapolgár.

Analizînd tipologic toate fragmentele ceramice se constată existența formelor prezente și la Dăbîca⁶, ca de altfel și a celor din orizonturile timpurii ale culturii Tiszapolgár⁷.

Paharul tip A₄, după tipologia lui I. Kutzián⁸, este prezent și la Gilău (nr. inv. P. 69.333 și P. 69.619), avînd analogii la Sövényháza⁹ și Dăbîca¹⁰.

În categoria cănilor s-ar putea încadra vasul cu două tortițe (fig. 7/2), cu rezerva că exemplarul nostru este de dimensiuni mijlocii. Analogii, ca formă, se găsesc la Tiszafüred și la Tiszaszőlös — Legelőré¹¹.

Vasele „ghiveci de flori”, borcanul, vasul de bucătărie, urciorul, se întîlnesc și aici, alături de castroane și străchini (fig. 6/7, 10—12), avînd analogii la Ostrovul Șimian¹², Oradea-Salca¹³, Deva-Ceangăi¹⁴ Dăbîca¹⁵, în Vojvodina¹⁶ etc.

Sînt apoi prezente cupele cu picior scurt neperforat (fig. 8/3, 5; fig. 13/10), cupa cu piciorul perforat în două locuri, lateral, semiperforat de trei ori în intervalul dintre ele (fig. 8/2); picioare de cupe, scunde, cu găuri mici (fig. 9/3) și cu „ferestre mari”, de la cele cu picior înalt (fig. 9/1). Vase asemănătoare s-au descoperit la Deva-Ceangăi¹⁷, Valea Timișului¹⁸, Oradea-Salca¹⁹, Dăbîca²⁰, Valea lui Mihai etc.

Fragmentul ceramic (fig. 13/5, nr. inv. P. 69.547) poate fi pahar²¹.

Vasul cenușiu-negricios, din specia semifină (fig. 6/5), are corespondențe la Ószentiván — Vedresháza²², la Nyiregyháza — Bujtos²³, la Sövényháza²⁴, iar la Debrecen — Nyulas cu doi butoni și toartă pe buză²⁵, iar la Székely — Szőlőhegy cu două torți sub buză²⁶ sînt analogii pentru vasul din care s-a păstrat doar un fragment (fig. 5/6).

Sînt două forme mai deosebite (fig. 7/3, fig. 8/1), precum și un văscior din pastă fină (fig. 13/11), pentru care nu am găsit analogii.

Ornamentele sînt realizate în relief: proeminente de dimensiuni variate, fiind perforate cu găuri mari sau mici, avînd început de perforație (fig. 4/6, 9, 14, 20) sau neperforate (fig. 4/16, 17, 19, 22).

⁶ N. Vlassa, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 27—45.

⁷ I. Kutzián, *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*, Budapesta, 1972, p. 118—134.

⁸ *Ibidem*, p. 119, fig. 22.

⁹ *Ibidem*, pl. LXII/4.

¹⁰ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 30.

¹¹ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XLVII/4.

¹² D. Ignat, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 19.

¹³ D. Ignat-Sava, în *Crisia*, 1976, p. 13, pl. VI/2, 7.

¹⁴ O. Floca, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 221, pl. IV/2, V/6.

¹⁵ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 30, fig. 6, 9.

¹⁶ N. Tasić, *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie*, 1971, p. 284.

¹⁷ O. Floca, *op. cit.*, pl. I, II.

¹⁸ M. Gumă, N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 50, pl. VII/7.

¹⁹ D. Ignat-Sava, în *Crisia*, 1976, p. 11, pl. IV, V.

²⁰ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 30, fig. 7.

²¹ Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, IV, 1975, fig. 2/4; 3/6 le tratează ca fiind capace.

²² I. Kutzián, *op. cit.*, p. 67—70, fig. 13.

²³ *Ibidem*, pl. I/4.

²⁴ *Ibidem*, pl. LIII/5.

²⁵ *Ibidem*, pl. XI/2.

²⁶ *Ibidem*, pl. LIX/2.

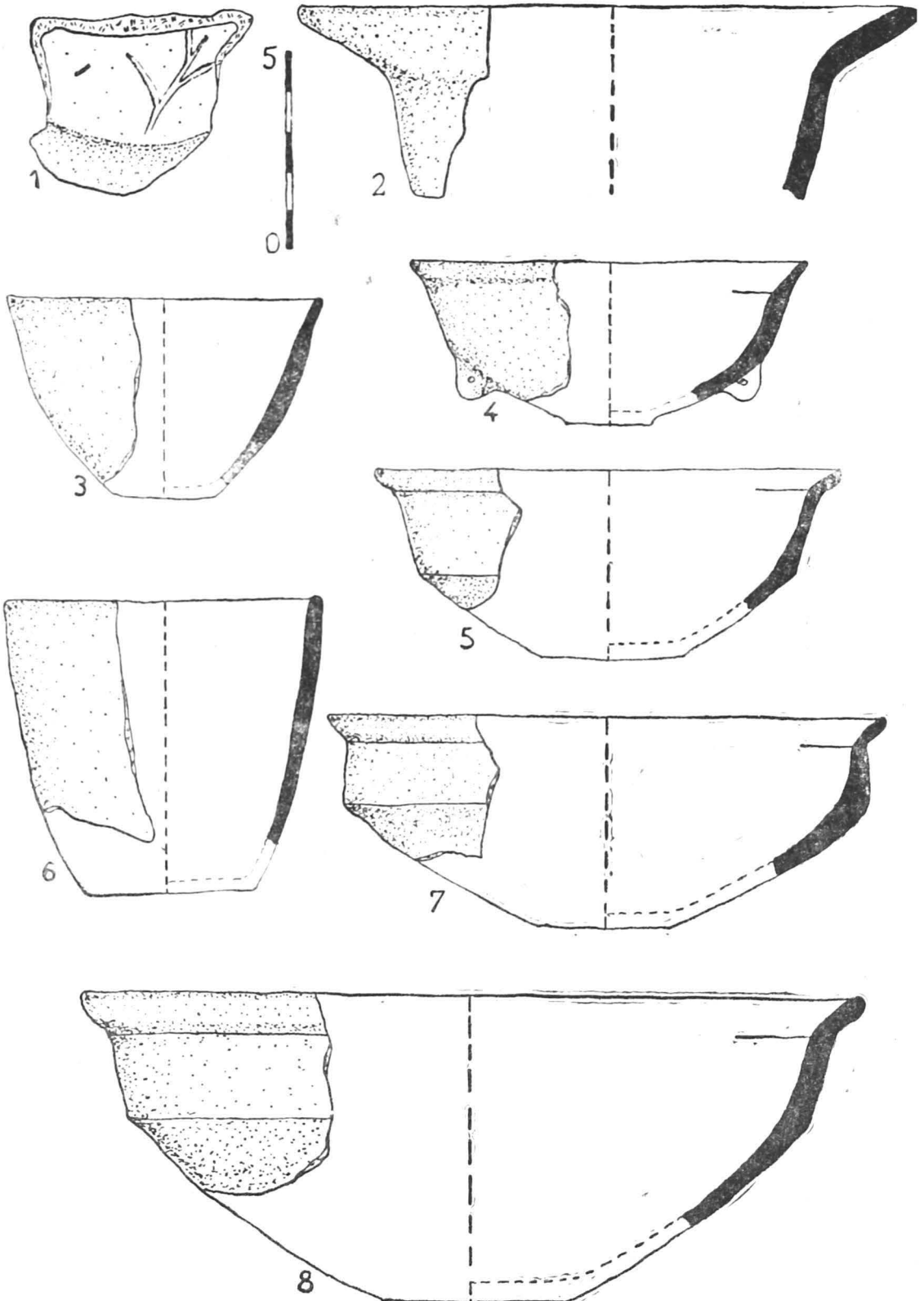

Fig. 5 — Gilău. Cultura Tiszapolgár.

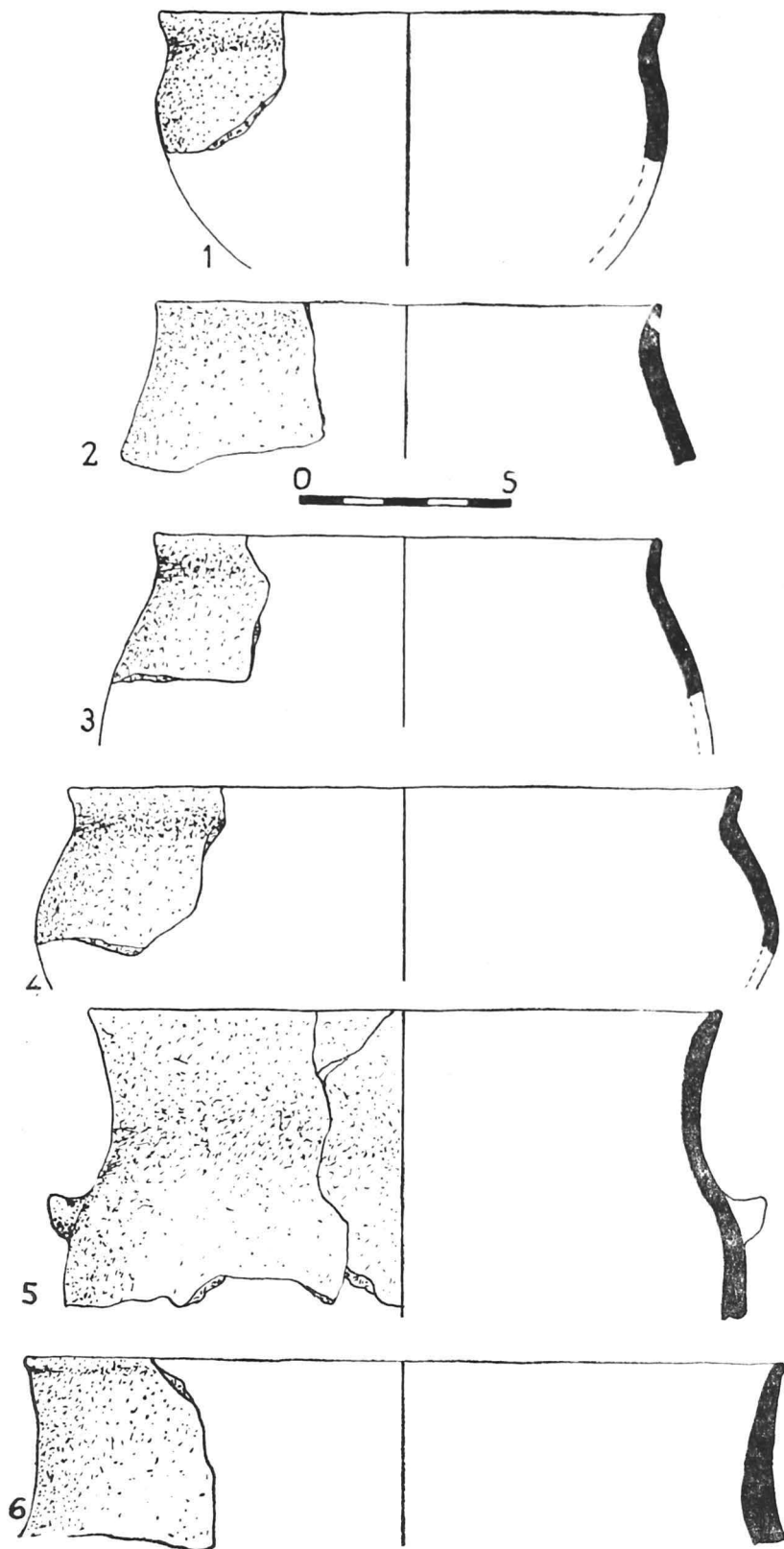

Fig. 6 — Gilău. Cultura Tiszapolgár.

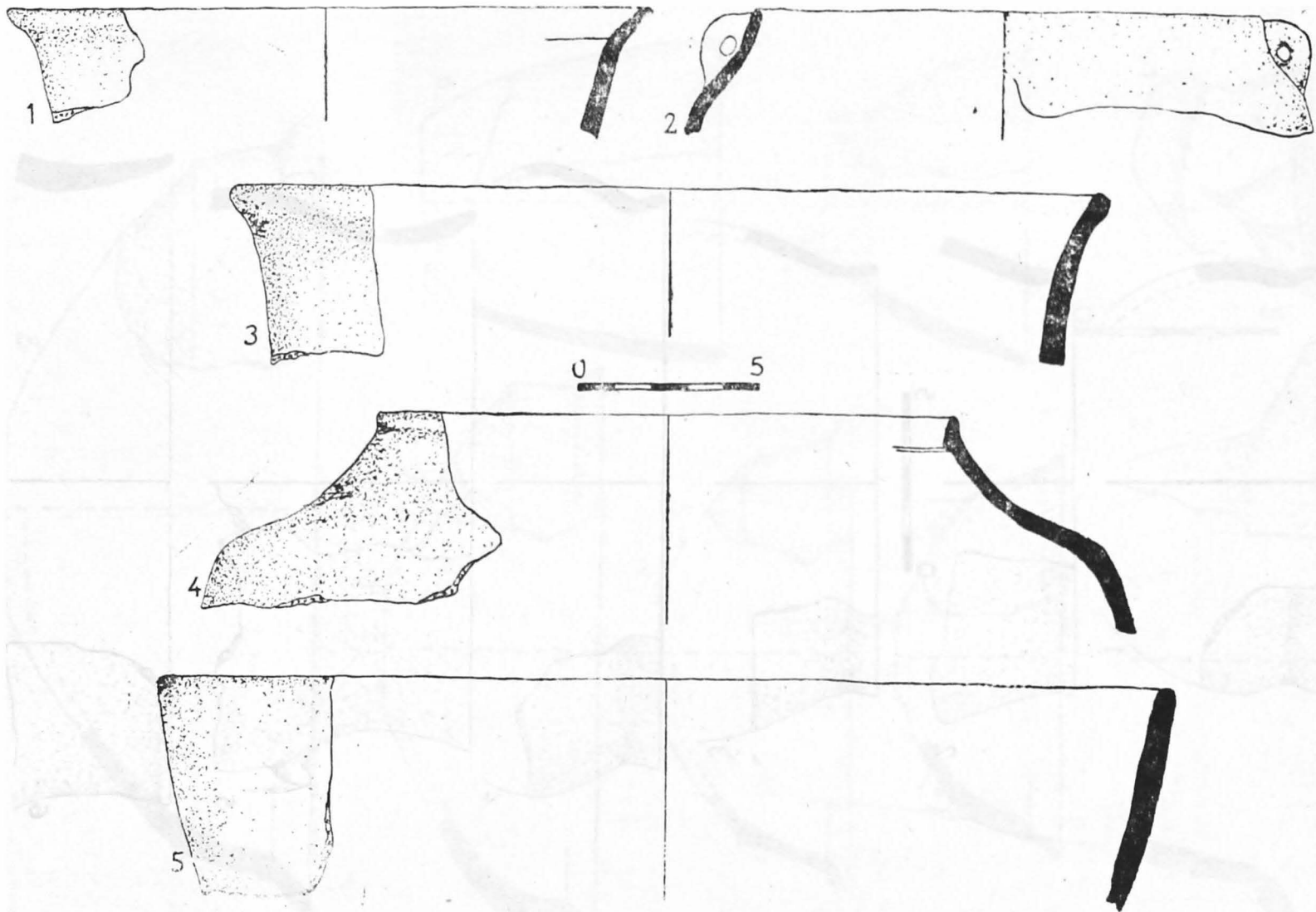

Fig. 7 — Gilău. Cultura Tiszapolgár.

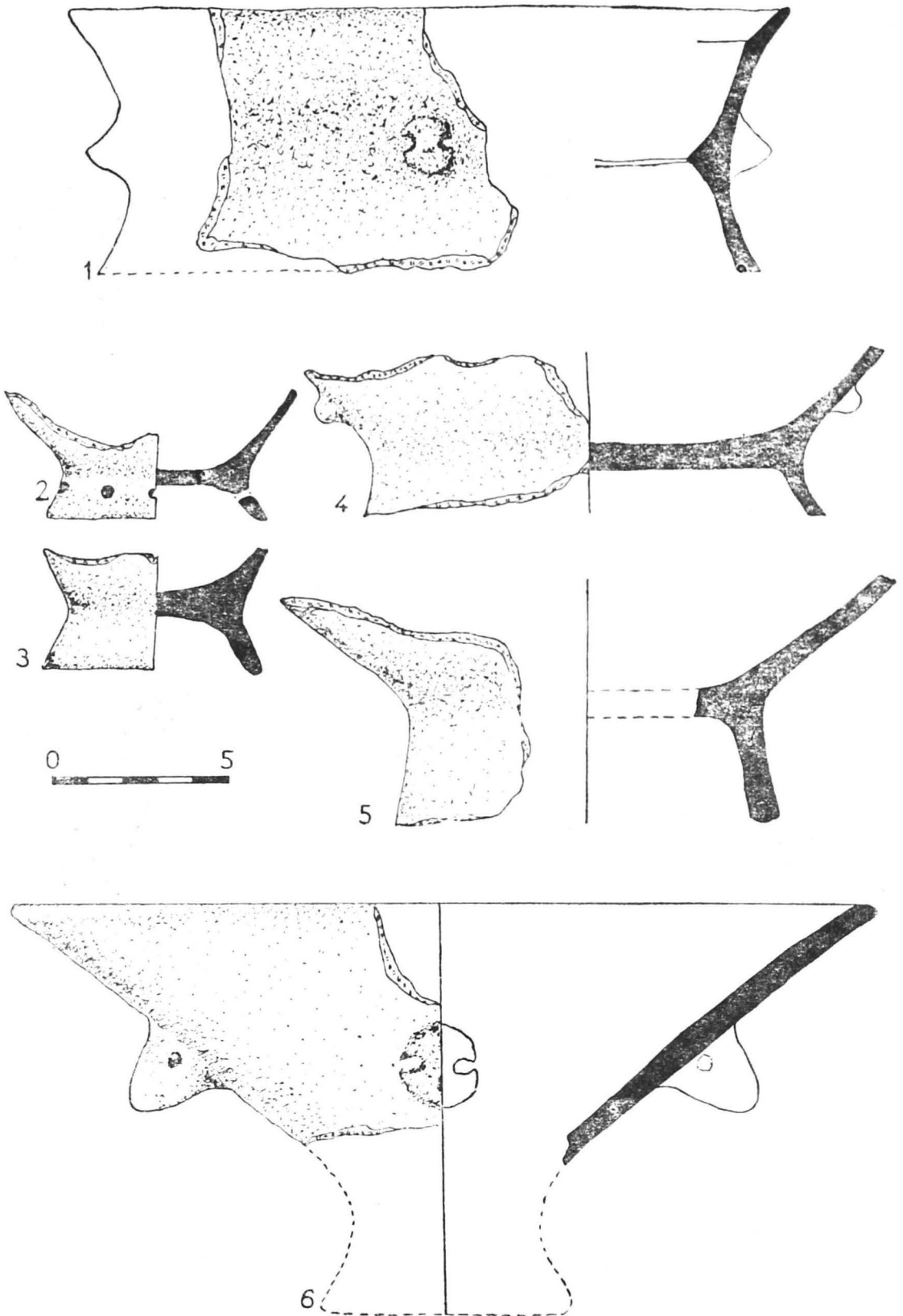

Fig 8 — Gilău. Cultura 1 șapogăr.

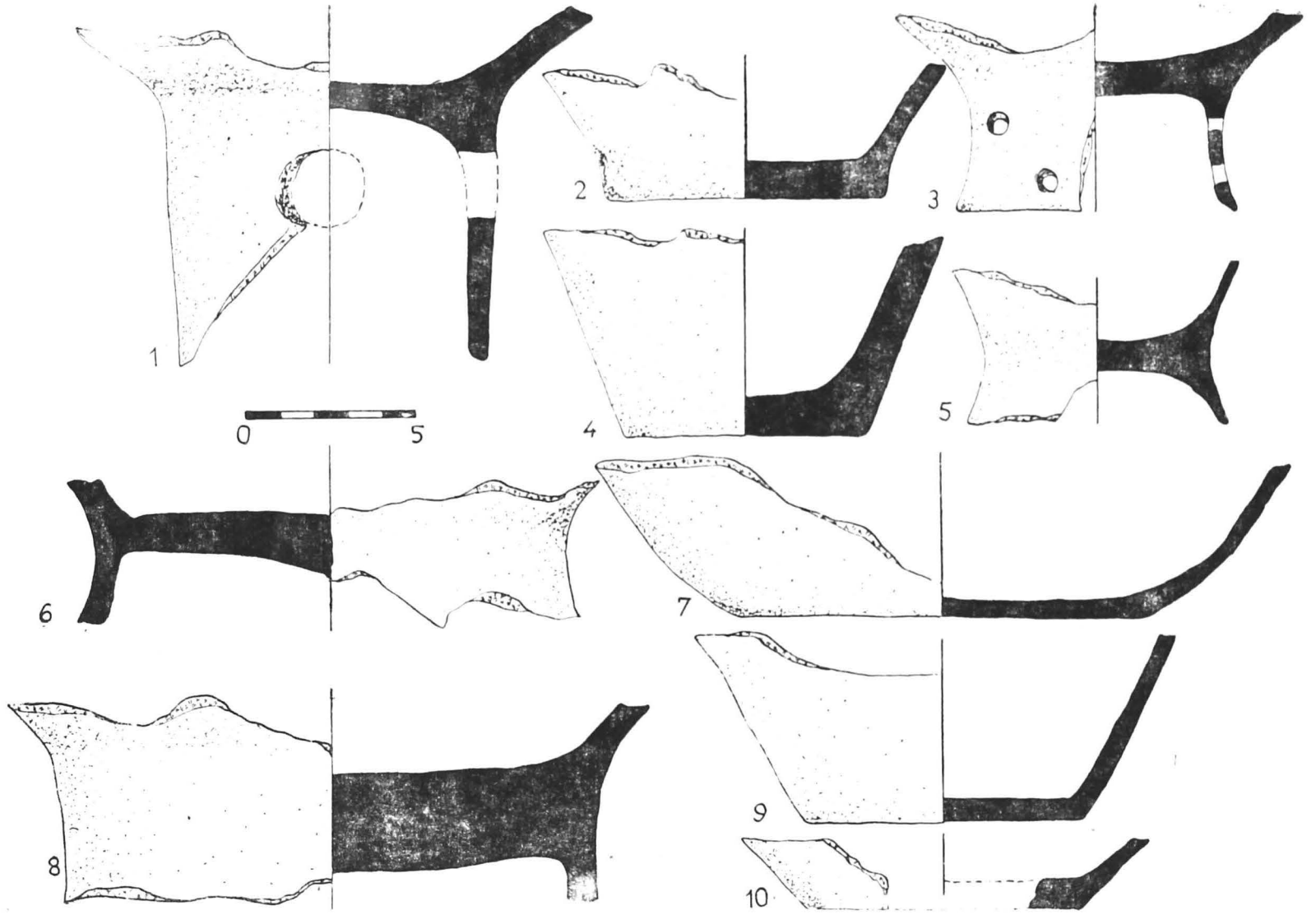

Fig. 9 — Gilău. Cultura Tiszapolgár.

Pe fundul a două vase se observă urmele unor țesături și amprenta unei frunze de brusture (fig. 5/1, fig. 12/10). Asemenea ornamente „accidentale” se găsesc și la Deva-Ceangăi, la Dăbîca²⁷ etc. Partea inferioară a unui vas prezintă amprentele degetelor olarului care a folosit barbotina, în timp ce partea superioară era netezită (fig. 10/9).

Analizînd materialul Tiszapolgár din așezarea de la Gilău s-a constatat absența totală a ornamentelor incizate, în bandă hașurată și pictură, în timp ce proeminențele sînt predominante. Cercetînd ceramica din punct de vedere tipologic și luînd în considerare analogiile cu materialele din alte stațiuni, credem că locuirea de la Gilău se poate încadra în faza timpurie a culturii Tiszapolgár²⁸. Formele sînt foarte sărace, fiind ilustrate, în general, cele tradiționale, ca de pildă cupele cu picior scund neperforat; nu este nici ceramică pictată sau lustruită, nici ornamente din faza Tisa II. Spre această încadrare ne îndeamnă și absența formelor evolute, a etapei de trecere spre cultura Bodrogkeresztúr, caracterizată, de obicei, prin prezența picioarelor zvelte, dar și prin vasul „bol”, „oala de lapte” și altele. Pentru acest orizont timpuriu au fost precizate legături cu grupul Gorzsa²⁹ și Deszk A³⁰.

Locuirea de la Gilău vine să îmbogățească repertoriul descoperirilor Tiszapolgár de pe teritoriul României³¹. Se cuvine să amintim aici și alte descoperiri de acest gen: Berea³², Gherla³³, Oarța de Sus³⁴, Vadul Crișului — Peștera cu apă³⁵, Vultureni³⁶ și Ip³⁷, care completează lista descoperirilor aparținînd acestei culturi în Transilvania.

Locuirea Coțofeni

Stratul de cultură Coțofeni se suprapune pe alocuri nivelului Tiszapolgár (fig. 2) și în așezarea de la Gilău, ca, de altfel, la Dăbîca și Românești³⁸. În secțiunea S. VII, sectorul cuprins între metrii 11 și 12,50, la adîncimea de 1,20 m, nivelul Coțofeni nu este deranjat. Aceeași situație prezintă și materialul Tiszapolgár din unele zone ale secțiunilor S. I și S. III (fig. 2), în rest materialele celor două culturi sînt amestecate, ceea ce ne determină să presupunem că ele se datorează fie existenței unor gropi din nivelul Coțofeni, fie răscolirilor din epocile mai tîrzii.

²⁷ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 30, fig. 17.

²⁸ M. Rusu, în *Banatica*, I, p. 80—81, folosește pentru Tiszapolgár denumirea de Tisa III.

²⁹ D. Ignat-Sava, în *CMO*, p. 164.

³⁰ *Ibidem*, p. 162.

³¹ I. Kutzián, *op. cit.*; N. Vlassa, *op. cit.*; M. Rusu, în *Banatica*, I, 1971, p. 80.

³² Material aflat în Muzeul de istorie Baia Mare, nr. inv. 8315—8322 și 8334.

³³ Material asemănător cu cel de la Gilău se află în Muzeul de istorie al Transilvaniei, nr. inv. I. 2346.

³⁴ E. Comșa, C. Kacsó, în *Materiale*, X, 1973, p. 47—51; de asemenea se află materiale și în colecția inedită a școlii generale din localitate.

³⁵ M. Roska, *ErdRep*, p. 51; N. Vlassa, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 19, fig. 2/2—4; D. Ignat, în *Crisia*, 1973, p. 17.

³⁶ Tov. N. Vlassa ne-a atras atenția că materialul de la Vultureni *nu este* de tip Tiszapolgár.

³⁷ Material neinventariat, intrat recent în colecția Muzeului de istorie al Transilvaniei; informații Gh. Lazarovici.

³⁸ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 60.

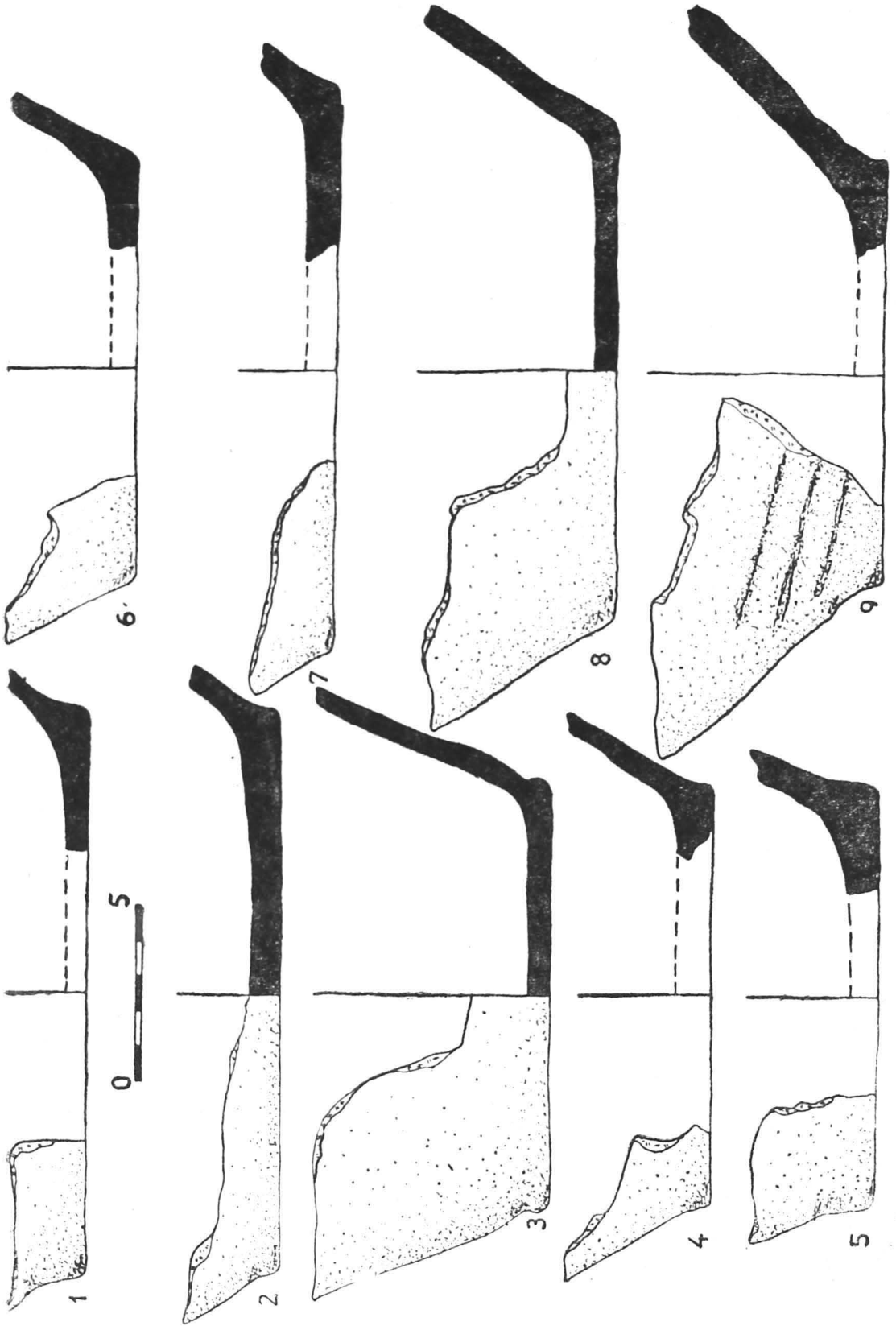

Fig. 10 — Gilău. Cultura Tiszapolgár.

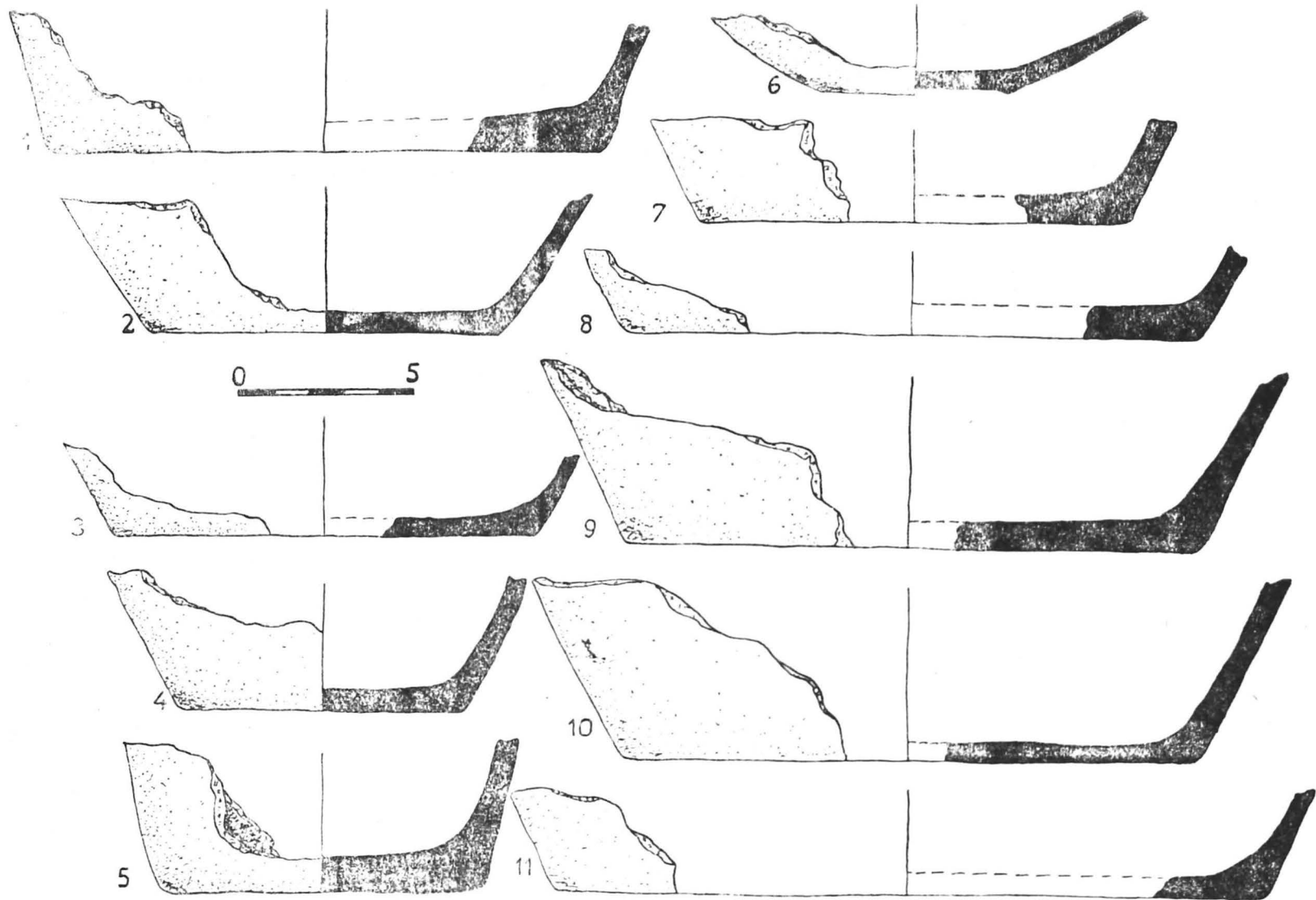

Fig. 11 — Gilău. Cultura Tiszapolgár.

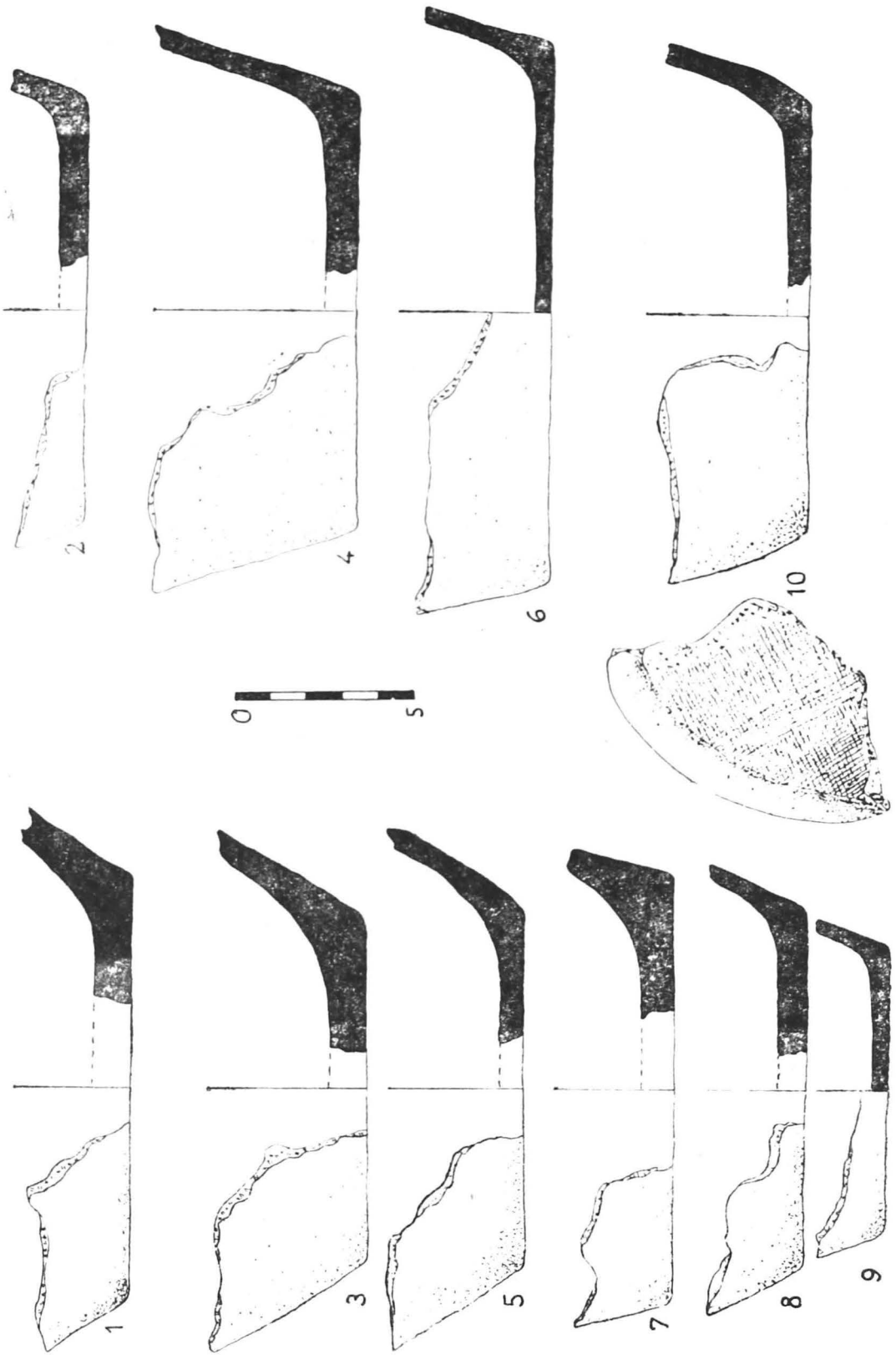

Fig. 12 — Gilău, Cultura Tiszapolgár.

Culturii Coțofeni îi aparține un disc de lut (fig. 3/1), foarte probabil o rotiță de car, ce are analogii la Boarta și Țebea³⁹. Un alt obiect este o linguriță din lut (fig. 13/9), cu forme asemănătoare la Bocșa Montană — Colțani⁴⁰.

Ceramica Coțofeni de la Gilău este confecționată, în general, dintr-o pastă poroasă (fig. 15/1, 4, 5), foarte rar compactă și bine arsă (fig. 13/7). De fapt, la majoritatea ceramicii Coțofeni de aici arderea este incompletă. Ca degresant au folosit mai rar materialele organice, calcar, cuarțit pisat, dar mai des micașist, nisip și cioburi mărunțite. Menționăm, de asemenea, absența totală a fragmentelor care ar conține în pastă scoici măcinate.

După factură, ceramica Coțofeni poate fi împărțită în două categorii: 1. *Ceramica de uz comun*, la care s-a folosit în compoziția pastei cuarțit mărunț, calcar, iar culoarea este portocalie cu nuanțe roșcate, avînd urme de slip roșcat, gălbui, castaniu, și cîteodată cenușiu-albicios. Suprafața este rareori netezită, dar niciodată lustruită. 2. *Specia ceramicii fine* este reprezentată prin foarte puține fragmente.

Ca și în cazul materialului Tiszapolgár, este foarte dificil să reconstituim integral formele de vase. Se cunosc următoarele tipuri de vase: străchini (fig. 14/2), cu analogii la Locusteni⁴¹, varianta Id4, după tipologia lui P. Roman (fig. 14/3), precum și vasul tronconic. O altă formă, tip oală (fig. 16/2), are analogii la Leliceni-Muntele cu piatră⁴². Amforele cu gît scurt (fig. 13/1) au forme asemănătoare la Cașoț-Poiana în Pisc⁴³ și Locusteni⁴⁴.

Motivistica ornamentelor este bogat reprezentată prin: incizii (fig. 14/2, 7, fig. 15/2—4, fig. 16/4, 5, 7—15, fig. 17/10, 12, 14, 15, fig. 18) cu șanțuri mai mult sau mai puțin adîncite; incizii scurte dispuse în unul sau mai multe șiruri (fig. 17/1—5, 7, 11, 16—17); briu alveolar (fig. 16/6); alveole dispuse fie în mai multe șiruri (fig. 17/6), fie neglijent (fig. 13/2, fig. 17/8). Analogii pentru aceste ornamente se pot menționa în aproape toate stațiunile Coțofeni timpurii⁴⁵.

În urma analizei trăsăturilor ceramicii Coțofeni, rezultatele obținute ne conduc spre faza timpurie a acestei culturi. Formele destul de puțin evoluat, numărul sărac al variantelor, absența buzelor evazate, care apar în faza următoare, și ornamentele, care constituie un alt criteriu de încadrare cronologică, sînt sugestive în acest sens. Inciziile sînt trasate cu o oarecare neglijență și puțin stîngaci, acoperind aproape toată suprafața vaselor. Triunghiurile îngropate constituie un motiv ornamental frecvent întîlnit în ceramica Coțofeni de la Gilău. Ornamentele, de altfel, au un caracter unitar, putîndu-se observa tendința de repetare a aceluiași model pe întregul vas, de obicei pe exteriorul acestuia. Benzile orizontale, formate din linii scurte incizate vertical sau oblic, sînt mărginite, atît în partea superioară, cît și în cea inferioară, prin linii, de asemenea incizate, marcîndu-se astfel zona ornamentată.

³⁹ *Ibidem*, pl. 52/20, 35, 40.

⁴⁰ *Ibidem*, pl. 52/10.

⁴¹ *Ibidem*, pl. 61/4.

⁴² *Ibidem*, pl. 54/1.

⁴³ *Ibidem*, pl. 57/11.

⁴⁴ *Ibidem*, pl. 61/7.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 38.

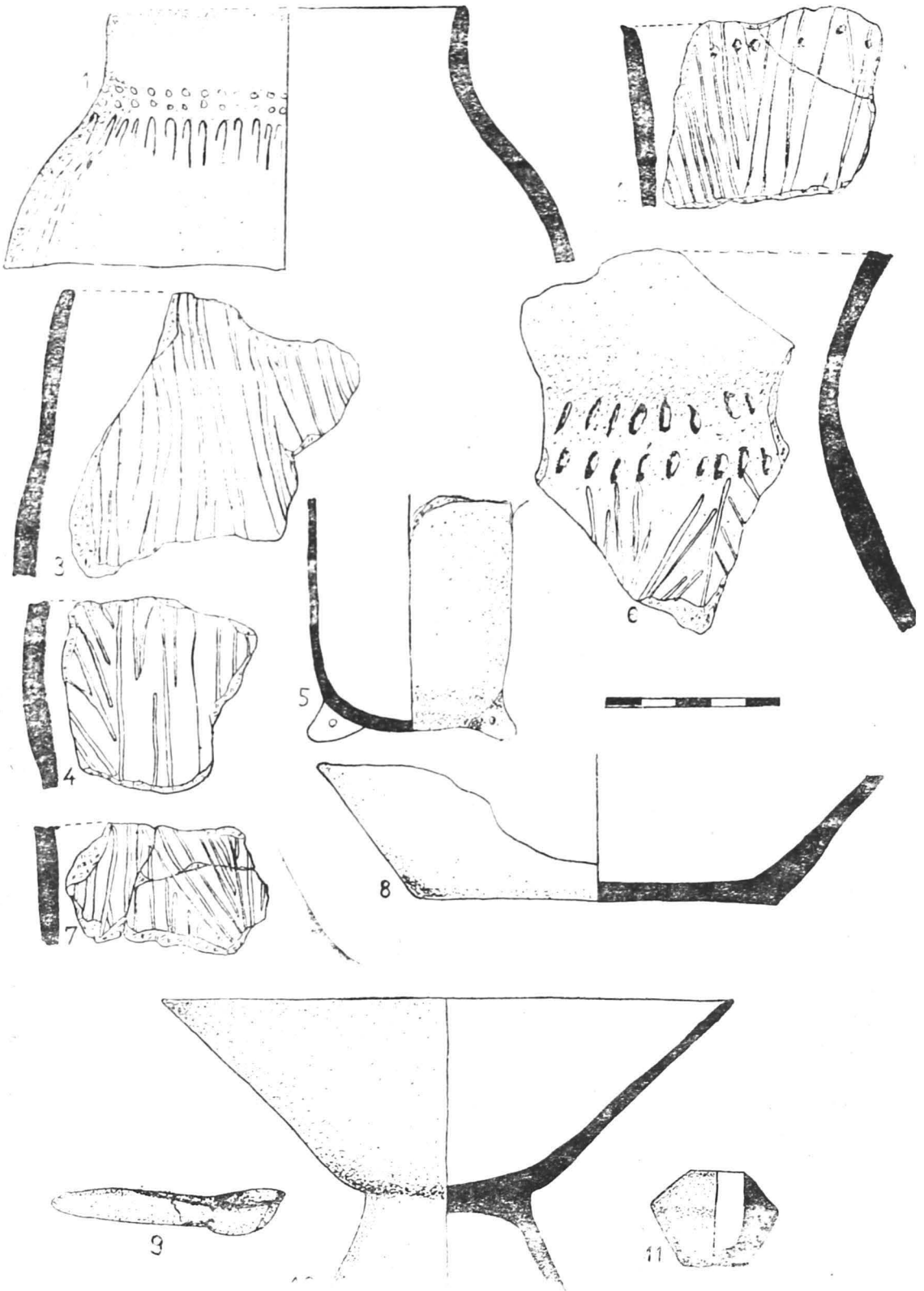

Fig. 13 — Gilău. 5, 8, 10, 11, cultura Tiszapolgár; 1—4, 6, 7, 9, cultura Coțofeni.

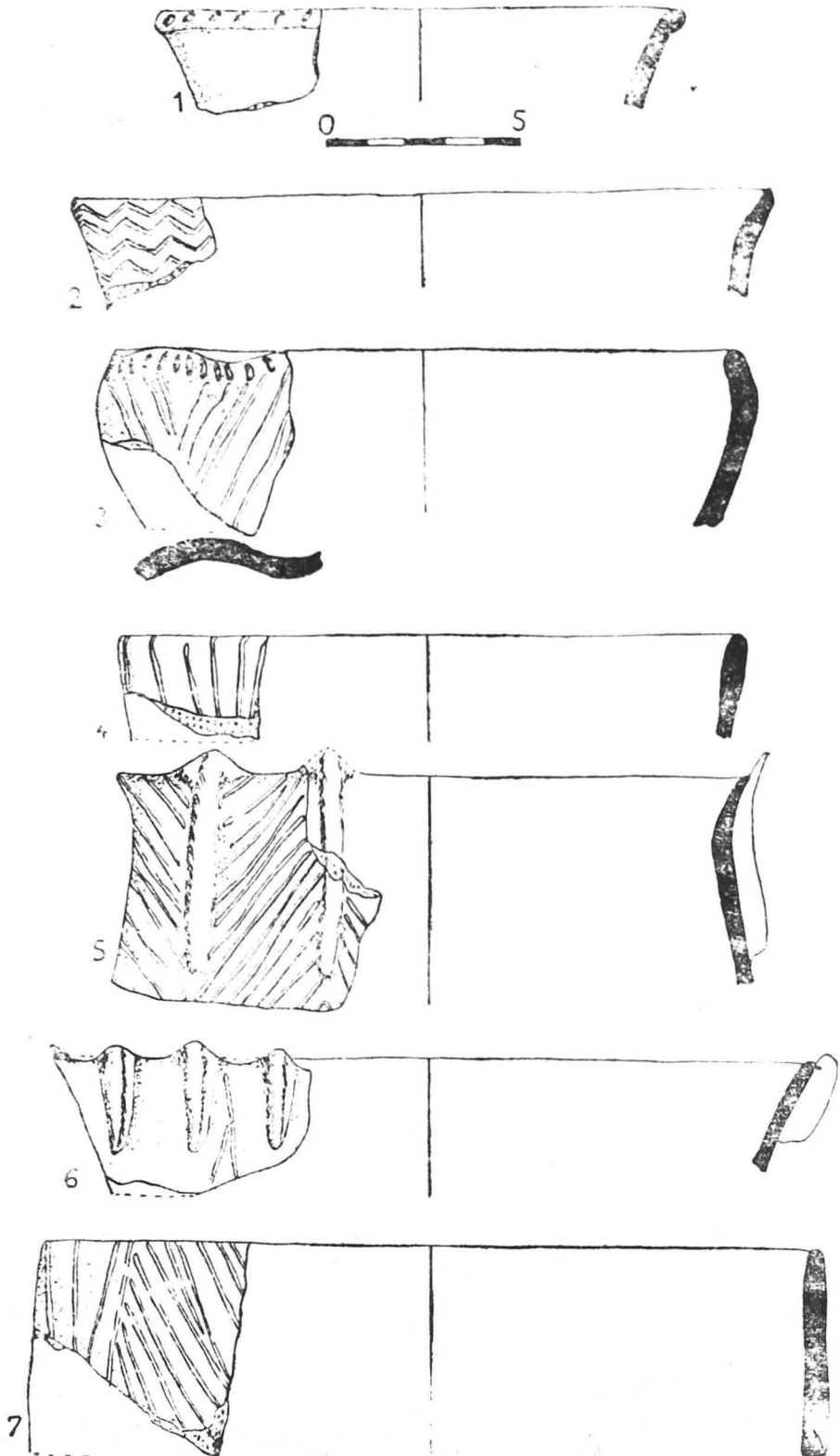

Fig. 14 — Gilău. Cultura Coțofeni.

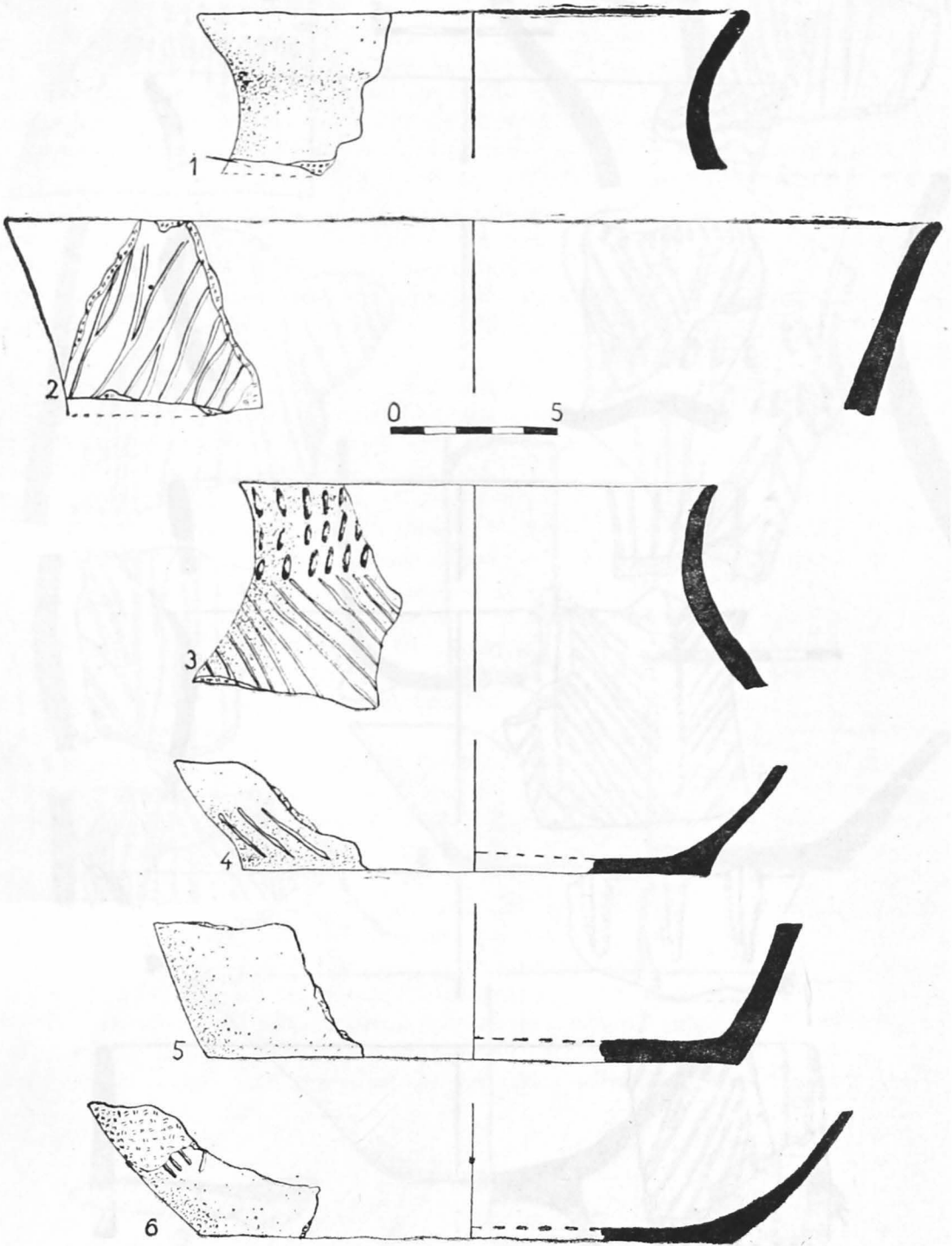

Fig. 15 — Gilău. Cultura Coțofeni.

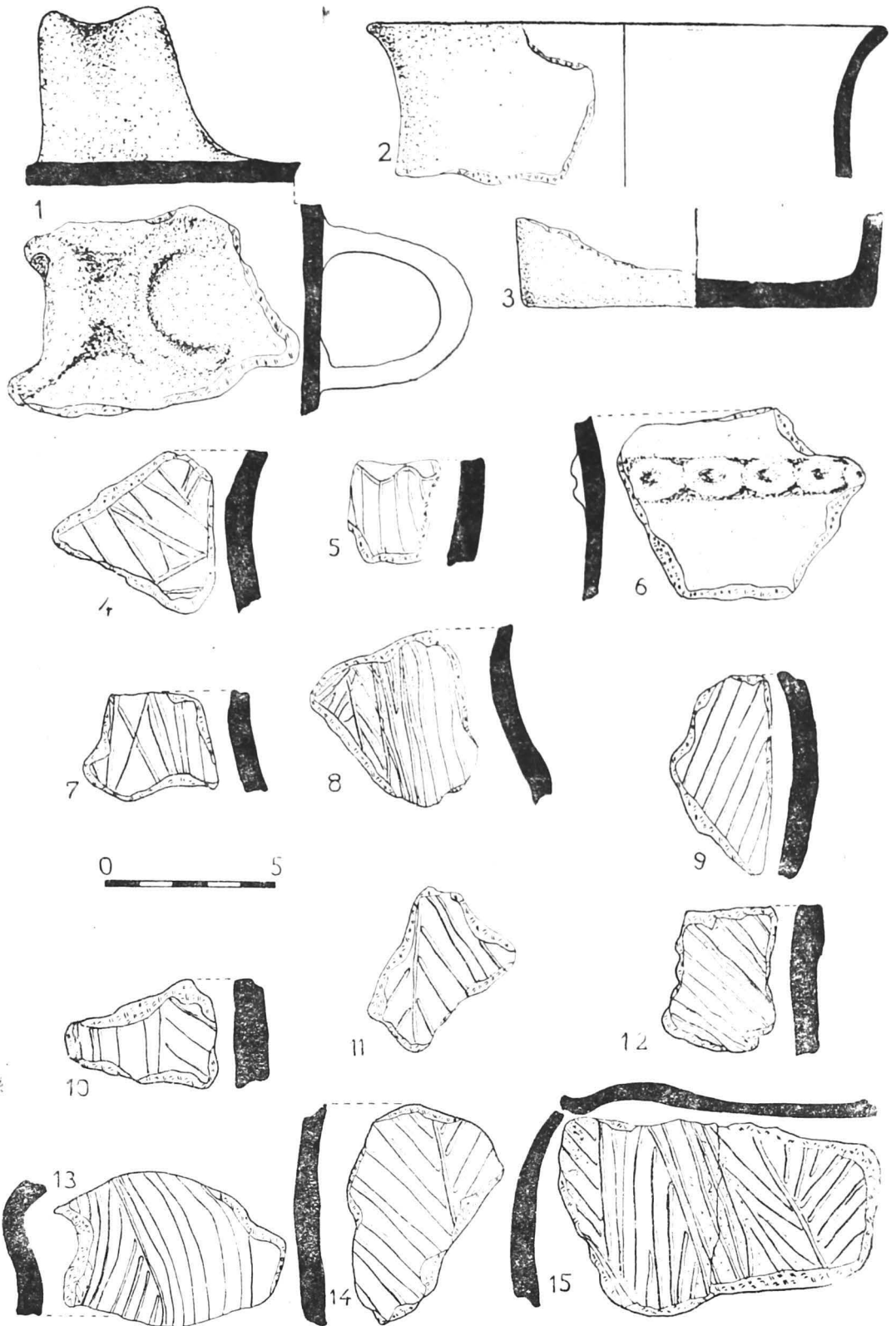

Fig. 16 — Gilău. Cultura Coșofeni.

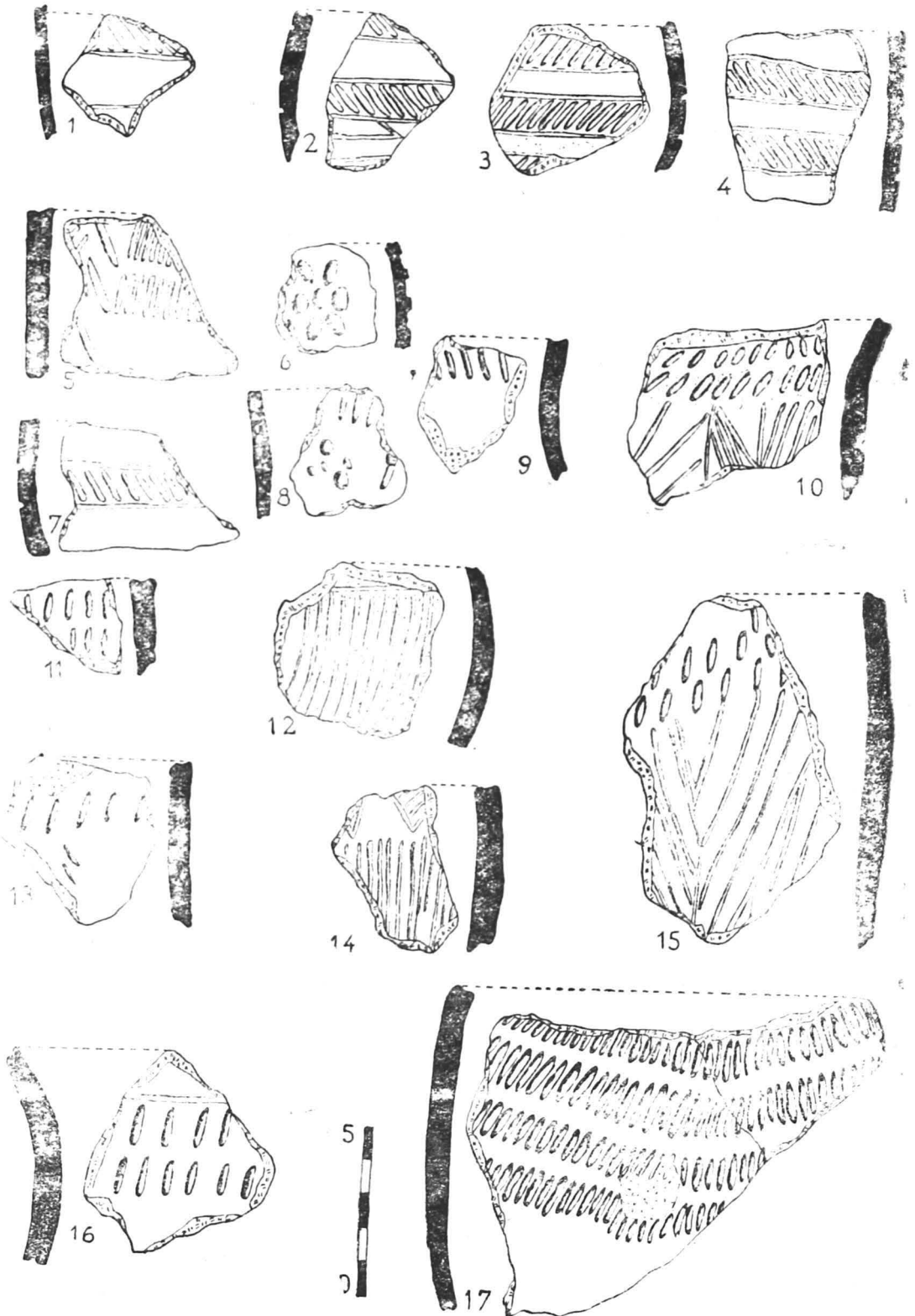

Fig. 17 — Gilău. Cultura Coțofeni.

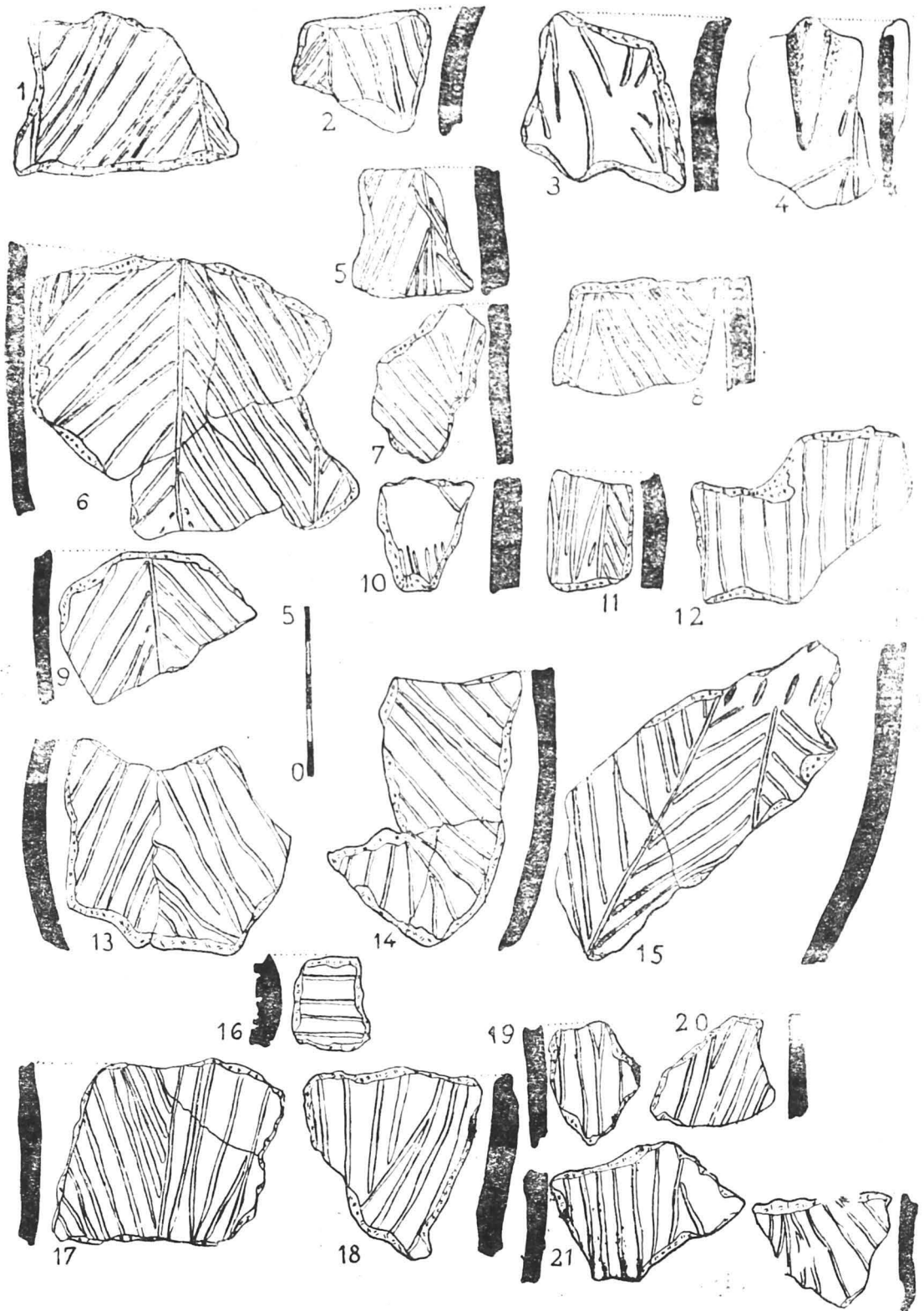

Fig. 18 — Gilău. Cultura Coțofeni.

Pasta este grosieră, conținând calcar, cuarț pisat, avînd culoare portocalie și cenușie, ceea ce indică, de asemenea, faza I-a a culturii Coțofeni.

Materialele de la Gilău aparținînd acestei culturi se adaugă astfel descoperirilor de acest fel din Transilvania⁴⁶, Agrij⁴⁷, Aiton⁴⁸, Ciumăfaia⁴⁹, Oarța de Sus⁵⁰ și Someșul Rece⁵¹.

Pe parcursul cercetărilor au fost descoperite și alte fragmente de ceramică preistorică. Unele aparțin foarte probabil perioadei timpurii a epocii bronzului (nr. inv. P. 69.272 — 69.273 și P. 69.615 pînă la P. 69.618), unele pot fi și mai timpurii, chiar neolitice (nr. inv. P. 69.270—69.271).

Urmărirea atentă a acestor descoperiri și eventuale mici sondaje în punctele semnalate de M. Roska⁵² ar fi, poate, necesare.

ZOIA KALMAR

DÉCOUVERTES ÈNÈOLITHIQUES A GILĂU

(Résumé)

On présente les matériaux Tiszapolgár et Coțofeni issus pendant les campagnes de fouilles de 1976—1978, menés dans le camp romaine de Gilău. Au dessous de la stratigraphie de l'époque romaine on a découvert une couche appartenant à la culture Tiszapolgár, dérangée par de fosses de la culture Coțofeni.

Les meilleures analogies pour les matériaux Tiszapolgár sont fournies par les formes céramiques de la phase ancienne de ladite culture. Quant à la céramique Coțofeni, elle appartient à la première phase, établie par P. Roman.

⁴⁶ Vezi harta descoperirilor Coțofeni la P. Roman, *op. cit.*, pl. I.

⁴⁷ Muzeul de istorie al Transilvaniei, nr. inv. P. 24.772—24.790.

⁴⁸ M. Blăjan, T. Cergî, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 131.

⁴⁹ Z. Székely, în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 163.

⁵⁰ Muzeul de istorie din Baia Mare și colecția Școlii generale din Oarța de Sus.

⁵¹ Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, I, 1964, p. 67—76.

⁵² Vezi *supra*, nota 2.